

Икономическа ефективност на земеделските кооперации в България

Гл. ас. д-р Ангел Саров

Институт по аграрна икономика – София

E-mail: angelsarov@abv.bg

Резюме

Целта на разработката е да се анализира икономическата ефективност на земеделските кооперации в България, вследствие прилагането на Общата селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз (ЕС), и на тази база да се очертаят основните тенденции в тяхното развитие¹. Анализът се базира на официална статистическа информация от Министерство на земеделието, храните и горите (МЗХГ), „Агростатистика“, първични данни от Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ), Национален статистически институт (НСИ) за периода 2007–2016 г. Изследва се трендът на изменение на основни показатели: производителност; продуктивност; рентабилност на производството; доходност; нетен предприемачески доход. Резултатите показват, че прилаганата подкрепа по ОСП за периода 2007–2013 г. увеличава икономическата ефективност и рентабилността на производството, и има положителен ефект върху доходите на земеделските кооперации. Изследваните икономически показатели намаляват през 2016 г., а нетният доход и рентабилността, без включени субсидии, са с отрицателни стойности.

Ключови думи: земеделски кооперации; икономическа ефективност; ОСП; България

Economic Efficiency of Agricultural Cooperatives in Bulgaria

Chief Assistant Dr. Angel Sarov

Institute of Agricultural Economics – Sofia

E-mail: angelsarov@abv.bg

Citation: Sarov, A. (2020). Economic Efficiency of Agricultural Cooperatives in Bulgaria. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*, 65(3), 49-57 (Bg).

Abstract

The aim of this study is to analyze the economic efficiency of agricultural cooperatives in Bulgaria following the application of the Common Agricultural Policy (CAP) of the European Union (EU) and on this basis to outline the main trends in their development. The analysis is based on official statistics from the National Statistical Institute (NSI), Ministry of Agriculture and Food and Forestry (MAFG) “Agrostatistics”, primary data Agriculture and Accountancy Information System (AAIS) for the period 2007–2016. The trend of change in the main indicators is investigated: productivity; profitability of production; profitability; income; net entrepreneurial income. The results show that the applied CAP support for the 2007–2013 adaptation increases the economic efficiency and profitability of production and has a positive effect on the income of agricultural cooperatives. The surveyed economic indicators decreased in 2016, and net income and profitability without subsidies included were negative.

Key words: agricultural cooperatives; economic efficiency; CAP; Bulgaria

¹ Разработката е част от изпълнение на задача по планов проект: „Социално-икономически ефекти на ОСП върху развитието на земеделските стопанства и селскостопанските домакинства“ (2019–2020), ИАИ – ССА, с ръководител проф. д-р Нина Котева.

1. Увод

Присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г. и съпътстващите процеси на трансформации в социално-икономически аспект не отминават земеделските кооперации. През периода 2007–2016 г. процесите на реструктуриране на земеделските стопанства в страната се изразяват в намаление на общия брой на земеделските кооперации като цяло. За десетгодишния период след присъединяването ни в ЕС и прилагането на ОСП, кооперациите намаляват с 34%, като от 1156 бр. през 2007 г. достигат 767 бр. през 2016 г. Едновременно с това се редуцира и обработваемата им площ, която за периода 2007–2016 г. намалява с около 215 610 ха (30%), свивайки се до 510 697 ха. При същите условия през периода ИЗП в страната се увеличава с над 25%, като достига 3 795 534 ха през 2016 г. Въпреки че кооперациите са от групата на големите стопанства и основни бенефициенти на мерките за подкрепа по ОСП, то ефектът е в намаляване на броя им и размера на обработваемите им земи. Наред с тези отрицателни тенденции, интерес за науката, полисимейкърите и съответно практикуващите е да се анализира и икономическата ефективност на кооперациите вследствие прилагането на инструментите за подкрепа на ОСП.

В България са достъпни научни публикации, в които се изследва икономическата ефективност на земеделските стопанства (Котева, Н., 2011; Колева, Д. и др., 2012); на земеделските производствени кооперации в условията на ОСП на ЕС (Котева, Н., 2017); оценката на равнището на конкурентоспособност на кооперативните стопанства (Башев, Х., 2011); принципите на устойчивото развитие на кооперативната организационна форма (Иванова, Б., 2005) и др.

Целта на разработката е да се анализира икономическата ефективност на земеделските кооперации, вследствие прилагането на ОСП, и на тази база да се очертаят основните тенденции в тяхното развитие.

2. Методика

Анализът се базира на официална статистическа информация (НСИ, МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ) за периода 2007–2016 г. Изследва се трендът на изменение на основни икономически показатели (Котева, 2015; Котева и др., 2020): производителност; продуктивност (на единица площ; Годишни работни единици (ГРЕ)); рентабилност на производството; доходност (средно на стопанство и ГРЕ), нетен предприемачески доход.

3. Икономическа ефективност на земеделските кооперации

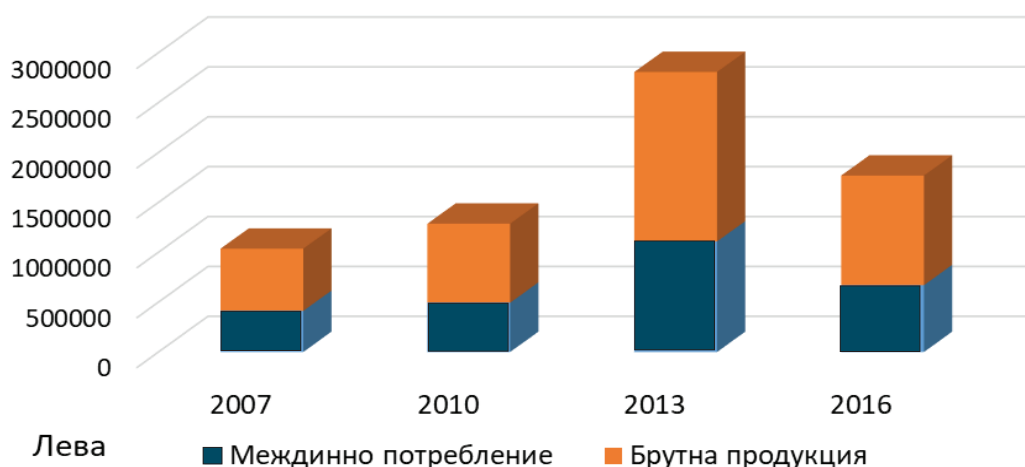
През годините 2007–2013 г. се очертава тенденция към увеличаване на брутната продукция (БП) и междинното потребление (МП) в земеделските кооперации (фиг. 1). Най-високи средни стойности са отчетени в края на разглеждания период. През 2016 г. следва намаление на тези показатели. Относителният дял на МП е трайно в границите 61–66% от БП. Най-висок е той през 2007 (66%), а най-нисък 61% през 2016 г. През 2013 г. се забелязва рязко увеличение на МП, което се дължи на силно завишените цени на факторите на производство. Спрямо предходната 2010 г. те се увеличават двойно. През този период се увеличават субсидиите по СЕПП – I-ви стълб на ОСП. Вследствие на това увеличение се повишават и рентните плащания на единица площ. Въпреки това увеличение, до 2013 г. рентата заема средно между 30–50% от получената подкрепа. Тази практика се отчита в цялата страна при повечето земеделски стопанства, не само при кооперациите. Резултатът от политиката на ОСП не влияе благоприятно върху доходите на собствениците на земеделски земи, защото ефектът се акумулира в голяма степен от ползвателите (арендатори, търговски дружества, кооперации).

Интересно е да се проследи темпът на изменение на средния размер на брутната продукция в растениевъдството и животновъдството (фиг. 2). Според данните двата сектора

са с близки стойности до 2010 г. След 2013 г. растениевъдният сектор бележи значително увеличение, като съотношението се запазва и през 2016 г. Основната причина е в намаления брой на отглежданите животни на една производствена единица. Причина за тази тенденция може да се търси във факта, че животновъдният сектор е с по-висока добавена стойност, която през 2010 г. изпреварва рас-

тениевъдния. Както стана ясно, животновъдството не е от предпочитаните дейности в земеделските кооперации основно поради недостиг на трудови ресурси. А известен факт е, че трудовите разходи на единица продукция в зърнено-житните култури са значително по-ниски от тези в говедовъдството.

Средният нетен доход в земеделските кооперации расте с умерени темпове до 2013 г.

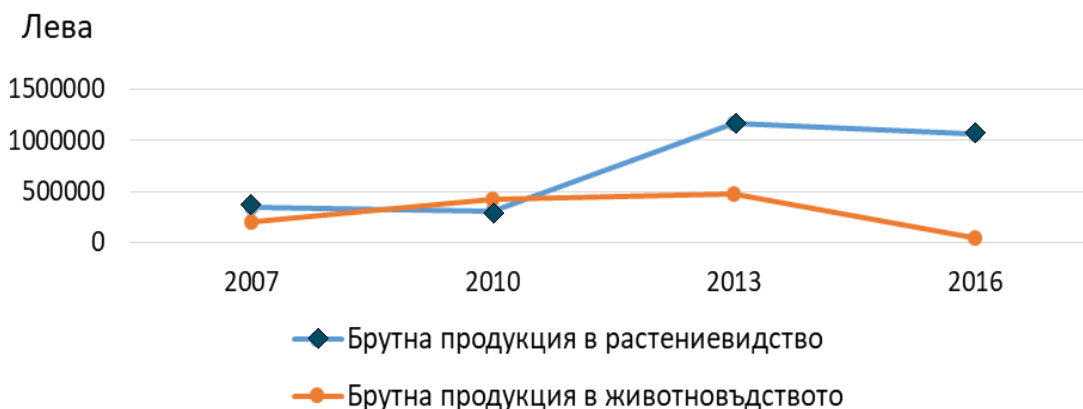

Фиг. 1. Среден размер на брутна продукция и междинно потребление в земеделските кооперации, лв.

Fig. 1. Average gross output and intermediate consumption cost in agricultural cooperatives, BGN

Източник: МЗХГ, „Агростатистика“, Система за земеделска счетоводна информация (СЗСИ), Първични данни.

Source: MAFG, "Agrostatistics", AAIS, Primary Data.

Фиг. 2. Среден размер на брутна продукция в растениевъдството и животновъдството в земеделските кооперации, лв.

Fig. 2. Average gross production in crop and livestock production in agricultural cooperatives, BGN

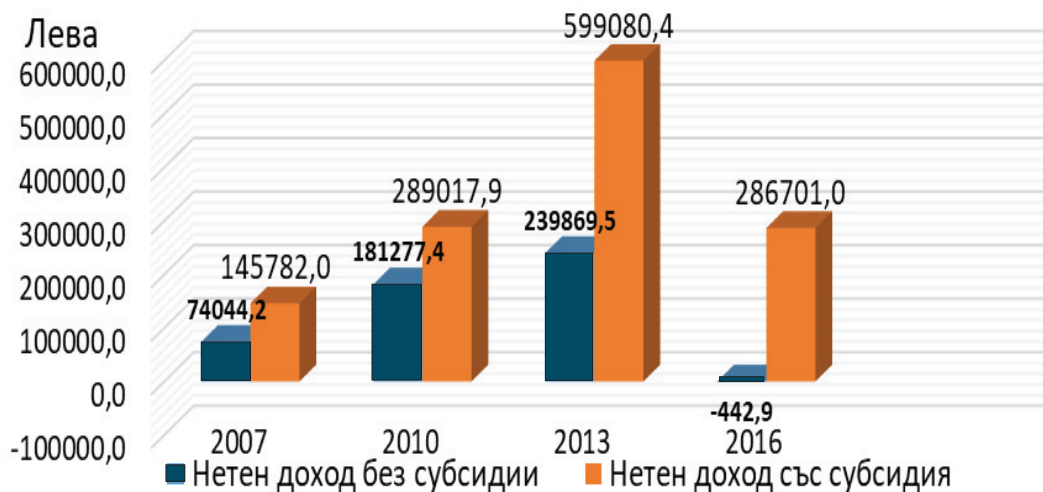
Източник: МЗХГ, „Агростатистика“, СЗСИ, Първични данни.

Source: MAFG, "Agrostatistics", AAIS, Primary Data.

(фиг. 3). Както показват резултатите, силна е зависимостта от субсидиите. През 2013 г. той е с най-високи стойности средно на една производствена единица, като достига около 600 хил. лв., с включени субсидии, а без субсидии – около 240 хил. лв. През 2016 г. има спад в средния нетен доход, достигащ под нивата от 2010 г. Основната разлика е, че през 2016 г. средният нетен доход без субсидии е отрицателна величина – -442,9 лв. Това показва голяма зависимост на дохода в земеделските кооперации от подкрепата по I^{ви} стълб на ОСП. Причините за тази неблагоприятна картина в

края на периода са резултат от политиката на подпомагане на земеделските стопанства, изразяваща се в субсидиране на единица площ, без тя да е обвързана с определено количество произведена продукция.

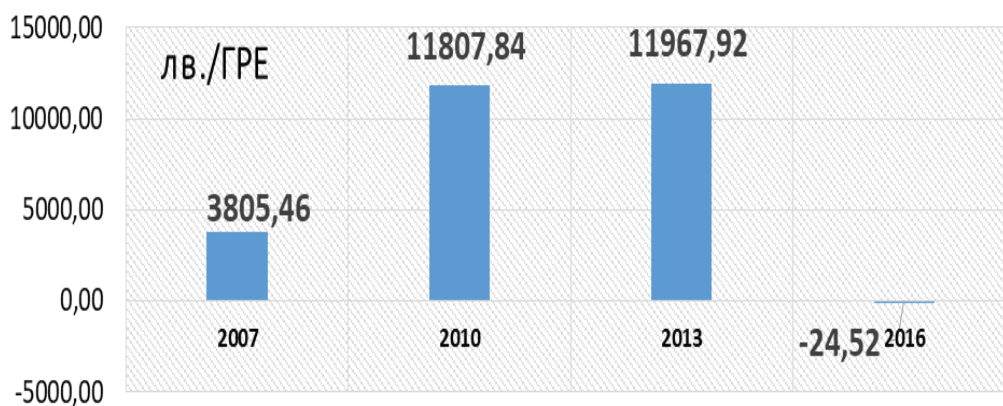
Закономерни са и резултатите, показващи средния нетен доход на база Годишни работни единици (ГРЕ). 1 ГРЕ отразява отработените часове от един работник на пълно работно време за една година. До 2013 г. той следва увеличение и достига до 11 967,92 лв./ГРЕ (фиг. 4). Малко по-нисък е през 2010 г. Прави впечатление, че е отрицателна величина

Фиг. 3. Среден нетен доход в земеделските кооперации, лв.

Fig. 3. Average net income in agricultural cooperatives, BGN

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.
Source: MAFG, „Agrostatistics“, AAIS, Primary Data, own calculations.

Фиг. 4. Среден нетен доход в земеделските кооперации, лв./ГРЕ

Fig. 4. Average net income in agricultural cooperatives, BGN/Annual Working Units

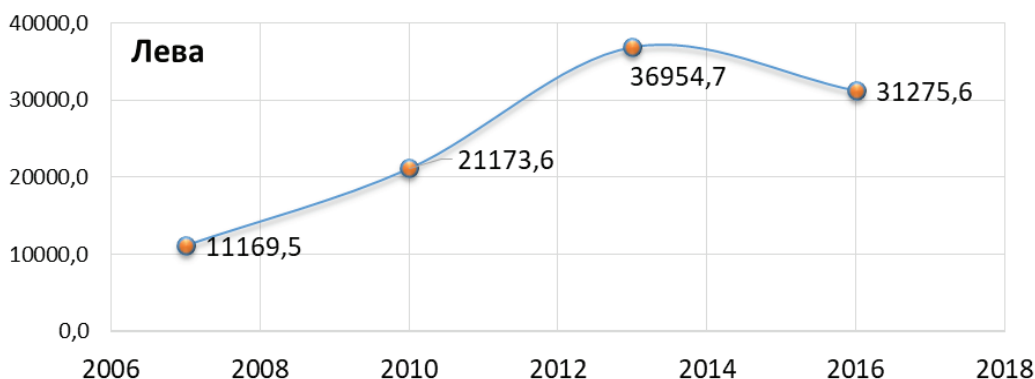
Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.
Source: MAFG, „Agrostatistics“, AAIS, Primary Data, own calculations.

на през 2016 г., а именно -24,52 лв./ГРЕ. Това означава, че средно един работник в земеделските кооперации е „допринесъл“ с отрицателен резултат върху финансовите показатели през 2016 г.

Средната производителност на труда в земеделските кооперации отразява новосъздадената стойност на единица вложен труд (фиг. 5). Тя трайно се повишава до 2013 г., а след 2016 г. намалява. Върху размера на производителността оказва влияние Нетната добавена стойност (НДС) и Годишните работни единици (ГРЕ). Средната НДС през 2013 г. е почти с два пъти по-висока спрямо 2010 г.

Средната продуктивност в земеделските кооперации през анализирания период следва стойностите на брутната продукция (фиг. 6). След 2007 г. има завишение до 2013 г., когато продуктивността средно на една производствена единица достига нивата малко над 1 698 хил. лв. През 2016 г. е отчетен закономерен спад до 1 098 хил. лв. Резултатите показват умерен ръст на икономическата ефективност до 2013 г.

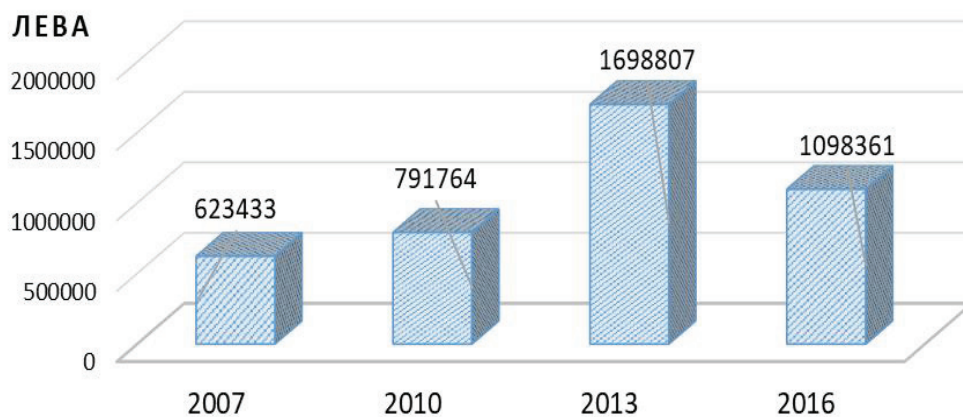
Средната продуктивност в земеделските кооперации на база Годишни работни единици (ГРЕ) през 2016 г. е 60811,50 лв./ГРЕ (фиг. 7). Това е около една четвърт по-малко, в сравне-

Фиг. 5. Средна производителност на труда в земеделските кооперации, лв.

Fig. 5. Average labor productivity in agricultural cooperatives, BGN

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.
Source: MAFG, “Agrostatistics”, AAIS, Primary Data, own calculations.

Фиг. 6. Средна продуктивност в земеделските кооперации, лв.

Fig. 6. Average productivity in agricultural cooperatives, BGN

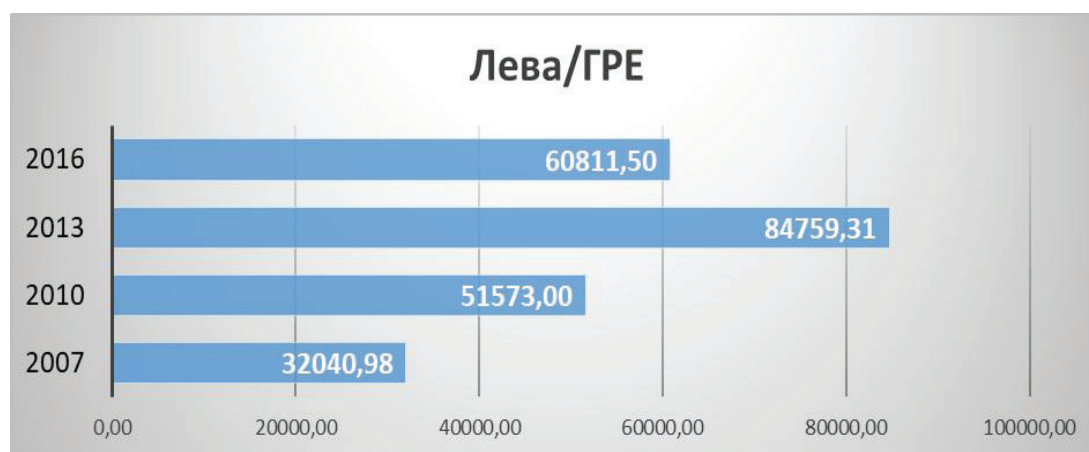
Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.
Source: MAFG, “Agrostatistics”, AAIS, Primary Data, own calculations.

ние с 2013 г., когато тя е била 84759,31 лв./ГРЕ. За периода 2007–2013 г. увеличението на средната продуктивност е над два пъти и половина. Количеството на вложения труд през годините се изменя в порядъка от 15 до 20/ГРЕ. Най-високо е през 2013 г., а с най-ниски стойности през 2010. Това в незначителна степен се отразява върху продуктивността. Една от причините за нарастването на продуктивността трябва да се търси в завишените нива на субсидиите през 2013 г. спрямо 2007–2010 г.

От друга страна, 2010 г. е с най-висока средна продуктивност на база използвана зе-

мелска площ – ИЗП, (фиг. 8). Постигната средна БП през 2010 г. е 2523,47 лв./ха, след което тя намалява почти наполовина през 2016 г., като достига 1382,98 лв./ха. Резултатите показват, че върху размера на продуктивността на ИЗП силно влияние оказват колебанията през годините на Брутната продукция, а не толкова размерът на ИЗП, където измененията са незначителни.

Върху рентабилността на земеделските кооперации пряко отражение имат нетният доход и разходите за производство (фиг. 9). Данните показват, че през 2016 г. рентабилността

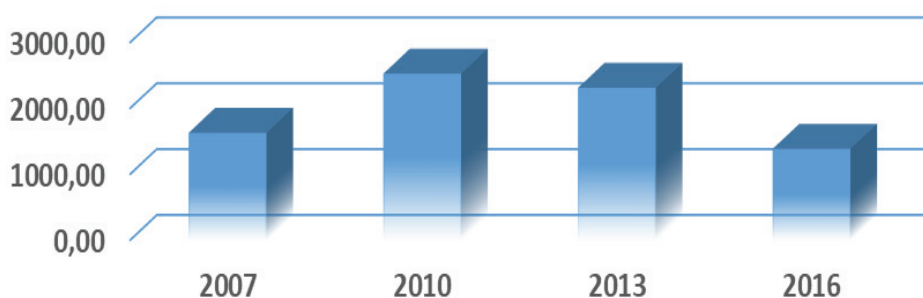
Фиг. 7. Средна продуктивност на земеделските кооперации, лв./ГРЕ

Fig. 7. Average productivity of agricultural cooperatives, BGN/AWU

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.

Source: MAFG, „Agrostatistics“, AAIS, Primary Data, own calculations.

ЛЕВА/ИЗП

Фиг. 8. Средна продуктивност на земеделските кооперации, лв./ИЗП

Fig. 8. Average productivity of agricultural cooperatives, BGN/Area utilized

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.

Source: MAFG, „Agrostatistics“, AAIS, Primary Data, own calculations.

(без включени субсидии) е отрицателна величина (-0,03%), а с включени субсидии се повишава и достига 20%. Периодът 2007–2016 г. се характеризира с големи колебания. Най-висока норма на рентабилност е отчетена през 2010 г., през която тя достига над 40% с включени субсидии, докато през периода 2010–2016 г. намалява. Причините за намаляването на рентабилността в земеделските кооперации трябва да се търсят във високите нива на разходите, особено силно изразени в повишаването на МП. Оттук следва, че субсидиите по ОСП оказват положително влияние върху икономическата ефективност. Обезпокоител-

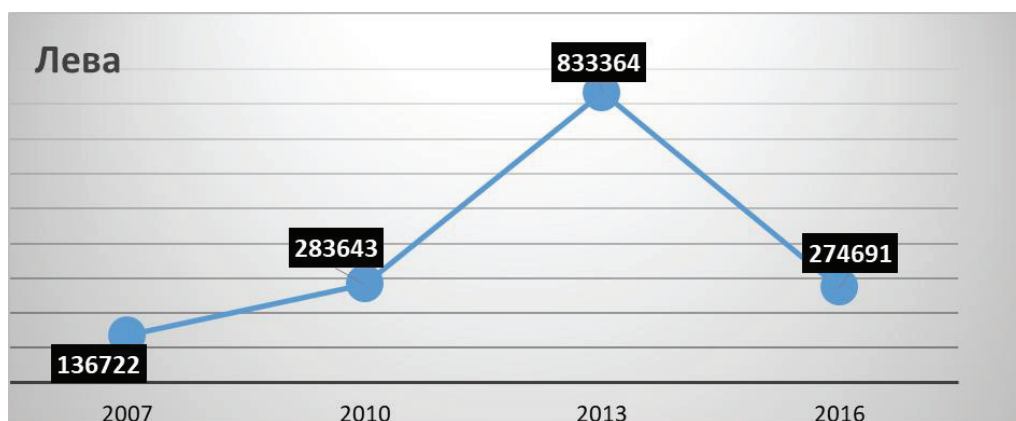
но е, че за периода 2010–2016 рентабилността с включени субсидии е намаляла с 50%, а без субсидии с 25%. Изводът е, че дейността на земеделските кооперации става все по-нерентабилна.

Нетният предприемачески доход в земеделските кооперации през 2016 г. е средно 274 691 лв., като намалява спрямо 2013 г. над три пъти. Причината за това намаление се дължи на ниската стойност на нетния опериращ излишък (смесен доход), от една страна, както и на няколкократно завишение на изплатените ренти на собствениците на земеделска земя, от друга. Нетният опериращ излишък

Фиг. 9. Норма на рентабилност на земеделските кооперации, %
 Fig. 9. Profitability of agricultural cooperatives, %

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.
 Source: MAFG, „Agrostatistics“, AAIS, Primary Data, own calculations.

Фиг. 10. Нетен предприемачески доход, средно, в земеделските кооперации, лв.
 Fig. 10. Net entrepreneurial income on average in agricultural cooperatives, BGN

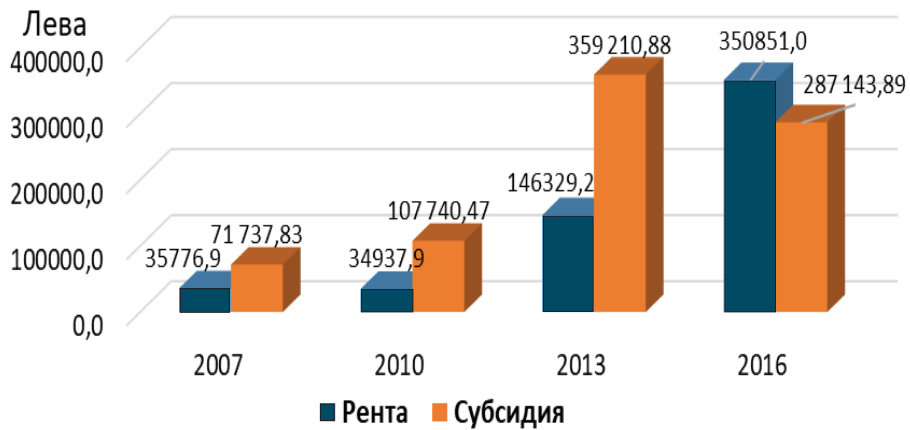
Източник: МЗХГ, „Агροстатистика“, СЗСИ, Първични данни, собствени изчисления.
 Source: MAFG, „Agrostatistics“, AAIS, Primary Data, own calculations.

средно през 2016 г. е 637 287 лв. и е по-нисък с около 36% спрямо 2013 г. Този спад се дължи на намалението на НДС с 30%, двойното увеличение на компенсацията на наетите лица, както и намаляването на получените субсидии с 25%.

На фиг. 11 е представена динамиката на средно изплатени ренти и получени субсидии на една кооперация. На практика повишаването на субсидиите дава отражение и върху засилване търсенето на земеделска земя. Вследствие на тази силна корелационна зависимост се повишава общият размер на рента-

та, изплащана не само от земеделските кооперации, а и от останалите земеделски стопанства в страната.

Според данни на НСИ за периода 2010–2016 г. средната рента в страната се увеличава почти два пъти или, ако през 2010 е била 23 лв./дка, то през 2016 г. достига 44 лв./дка (фиг. 12). Докато през 2010 г. средната цена на 1 дка земеделска земя е в порядъка на 279 лв., то през 2016 г. цената достига 761 лв., т.е. увеличение с 2,7 пъти. Още по-високи са нивата в Североизточна България, където средната цена от 365 лв./дка през 2010 г. достига

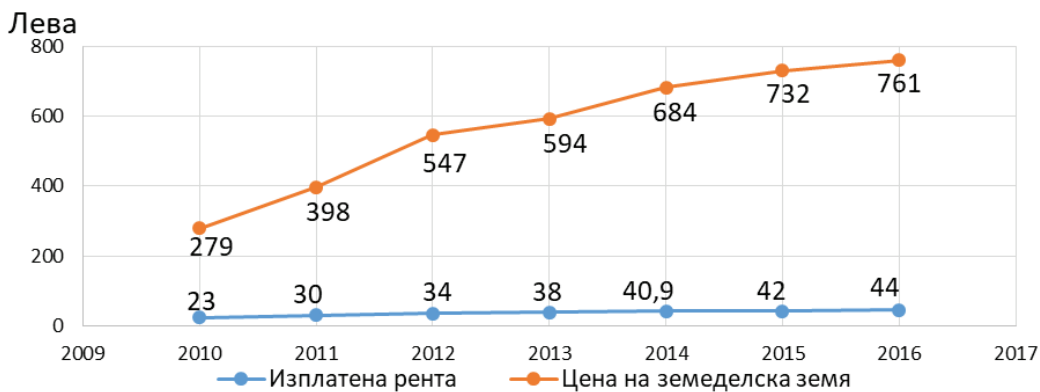

Фиг. 11. Средна рента и получена субсидия на една кооперация, лв.

Fig. 11. Average rent and subsidy received per cooperative, BGN

Източник: МЗХГ, FADN, „Агростатистика“.

Source: MAFG, “Agrostatistics”, FADN.

Фиг. 12. Динамика на средна цена, изплатена рента и цена на земеделска земя, лв./дка

Fig. 12. Dynamics of average rent and price of agricultural land, BGN/ha

Източник: НСИ. / Source: NSI.

1157 лв./дка през 2016 г. Това дава силно отражение и върху изплатената рента от земеделските кооперации. Ако за периода 2007–2013 г. рентата се движи в границите между 30–50% от получената субсидия, през 2016 г. субсидията вече покрива по-малко от 80% от рентата.

За да отговорят на силния конкурентен натиск от другите субекти на пазара, земеделските кооперации са принудени рязко да повишат рентните плащания към член-кооператорите. Според данните, в края на отчетния период се наблюдава увеличение (средно десет пъти) на общо изплатените ренти от земеделска кооперация. Най-голям ръст е констатиран през 2013 г. спрямо 2010 г. – над четири пъти; докато през 2016, спрямо 2013 г., увеличението е близо два пъти и половина. Или за 2016 г. спрямо 2010 средно десетократно е увеличението на общата изплатена рента в земеделска кооперация. В същото време получените субсидии в една земеделска кооперация за периода 2016–2010 г. се увеличават средно над два пъти и половина.

4. Заключение

Подкрепата по ОСП има положителен ефект върху доходите на земеделските кооперации. Друг е въпросът дали той е пропорционално и справедливо разпределен между собствениците на земеделските земи, които са отдали земите си за ползване. Ако се съди по получените рентни плащания, субсидиите отчасти повишават доходите на собствениците, т.е. те имат колеблив ефект. Най-вече това се дължи да различния размер на рента, който се изплаща в различните райони на планиране в страната.

Прилаганата подкрепа по ОСП за периода 2007–2016 г. увеличава икономическата ефективност и рентабилността на производството. Имайки предвид нормата на рентабилност и нетния доход през 2016 г., без субсидии, земеделските кооперации отчитат отрицателни резултати. Основните показатели за продуктивността и производителността (бру-

тен доход, брутна продукция, нетна добавена стойност, продуктивност на база ИЗП и ГРЕ, производителност на труда) показват тренд към повишение от 2007 до 2013 г., в резултат на повишаване на субсидиите, след което през 2016 г. те намаляват. Обективна причина за това намаление няма, имайки предвид, че размерът на субсидиите през 2016 г. нараства над 4 пъти, в сравнение с 2008 г. За анализирания период 2007–2016 г. нетният предприемачески доход в земеделските кооперации е нараснал двойно.

Литература

- Башев, Хр.** (2011). Оценка на конкурентоспособността на земеделските кооперации. *Икономика и управление на селското стопанство*, 56, 1/2011, с. 22-30.
- Иванова, Б.** (2005). Кооперациите в селското стопанство – фактор за устойчиво земеделско развитие. *Управление и устойчиво развитие*, 3-4/2005(13), с. 23-26.
- Копева, Д., Маджарова, С., Николова, Н.** (2012). Ефективност на производствените структури в земеделието. *Научни трудове на УНСС*, том 2/2012, с. 84-133.
- Котева, Н.** (2011). Икономическа ефективност на земеделските стопанства, *Икономика и управление на селското стопанство*, 56, 1/2011. с. 38-45.
- Котева, Н.** (2015). Икономическо и финансово състояние на земеделските стопанства. *Икономика и управление на селското стопанство*, 60, 4/2015, с. 3-20.
- Котева, Н.** (2017). Икономическо състояние на земеделските производствени кооперации в условията на ОСП на ЕС. *Innovation and entrepreneurship, ISSN 1314-9253, Volume V, number 1, 2017*, с. 30-42.
- Котева, Н., Анастасова – Чопева, М., Йовчевска, Пл., Саров, А., Цвяткова, Д., Фиданска, Б., Михайлова, М.** (2020). Развитие на земеделските стопанства и селските домакинства в условията на ОСП на ЕС“. Издател ИАИ. ISBN 978-954-8612-27-2.
- МЗХГ, „Агростатистика“, Първични данни „СЗСИ“ (2006, 2010, 2013, 2016).
- Научноизследователски проект „Социално-икономически ефекти на ОСП върху развитието на земеделските стопанства и селскостопанските домакинства“ (2019-2020), ИАИ - ССА, № АИ-2/2019, с ръководител проф. д-р Нина Котева.
- Статистически годишник, 2018. НСИ.